

Viljem Gogala

Prikazen postnacionalne Evrope

“Prikazen straši po Evropi, prikazen nacionalizma.” S temi besedami svoj esej o nacionalizmu pričinja poljski nobelovec Czeslaw Milosz. Misel ni le po naključju prirejen Marxov citat z besedo nacionalizem namesto prvotnega komunizma. Na začetku devetdesetih let, ko je esej izšel, je tako oblikovan najlepše ponazarjal, da nacionalizem za kontinent predstavlja podobno grožnjo, kot jo je dotlej komunizem. Namesto duha liberalnega kapitalizma, čigar globalno zmago je onstran oceana opeval medtem pozabljeni Fukuyama, je evropski Vzhod prevzemal duh nacionalizma. Medtem ko se je nad Balkanom vil črn steber nacionalističnega ognja, so se politiki v Bruslju strahoma spogledovali. Neverjetna krvoločnost prebivalstva pokojne Jugoslavije, ki bi ob nekoliko ugodnejši konstelaciji zvezd skorajda postala članica Evropske skupnosti, je namigovala, kako zelo močna in uničevalna so še vedno lahko nacionalna čustva. Nenadoma niti zahodna Evropa ni bila več tako odporna proti njim, kot je bilo videti dotlej. Vnovič združena Nemčija se je Francozom ponovno zazdela nevarno velika, obujanje spominov na staro francosko zavezništvo s Srbi je vzbujalo nove sume na nemški in angleški strani. Evropa se je negotovo ozirala nase. Projekt združitve v eno nadnacionalno skupnost, ki mu je namenjala vse svoje upe, je prišel pred prvo veliko preizkušnjo.

Slabih deset let kasneje je na kontinentu čutiti precej več optimizma. Prikazen, pred katero je svaril Milosz, za seboj sicer še vedno pušča krvavo sled, vendar širše po Evropi ne vzbuja več bojazni. Njeno divjanje je bilo omejeno na polotok, ki je že od nekdaj veljal za pojem neevropskosti, divjaštva in se je tak zdel celo Arafatu, sicer v svoji znameniti izjavi ne bi svaril pred balkanizacijo Libanona. Z izjemo Balkana je Evropa uspešno prestala nevarnost, ki ji je grozila na začetku devetdesetih let. Še več, oborožena z novo samozavestjo se je

Evropska unija razglasila za najboljše zatočišče pred nevarnostjo novega nacionalizma. Z integracijo, ki jo vsaj načelno obljublja vsem njegovim žrtvam, naj bi bila nevarnost za vselej premagana. Kljub temu pa je izkušnja na Uniji pustila opazne posledice, npr. skorajšnjega konca nacionalnih identitet in prestopa v postnacionalno družbo od takrat ne omenja nihče več. Evropa kot skupna in edina domovina njenega prebivalstva se trenutno zdi podobno utopična, kot se je zdela utopična napovedana razpustitev Sovjetske zveze ob načrtovanem prehodu v komunizem. Po svetovnih forumih odmeva, da nacionalne države ostajajo temeljni subjekti mednarodne politike in razvoj Unije to prejkone potrjuje.

Posledica te ugotovitve je jasna. Evropska unija je ostala brez avre, ki jo je dolgo nosila kot projekt stoletja, kot ne le politično-ekonomska, marveč tudi mentalna združitev kontinenta, kot uresničitev sanj največjih vizionarjev tega časa. Soočeni s tem, kako dolga, trnova in zlasti draga bo ta pot, so bili njeni graditelji kmalu ob tisto revolucionarno energijo, ki so jo tako izžarevali v času podiranja berlinskega zidu. In to so kaj kmalu začutili tudi zunaj Evropske unije, posebej na Vzhodu, kjer so jo še pred nedavnim častili kot materializacijo kapitalističnih nebes. Evforije nad združitvijo ni več čutiti nikjer, poglela se je celo pri tistih kandidatkah, ki jim bo integracija vsestransko koristila. Na proces pridruževanja, ki je seveda počasen, se zdaj gleda hladno, brez čustev, brez velikih pričakovanj. Projekt Evropska unija je pač projekt tehokratov, ki zaradi svoje ekonomske naravnosti sicer prinaša ekonomske koristi, a ima obenem tudi vrsto slabosti; prijazna je uradnikom, promovira holandske paradižnike in britanska jajca, ki na prava spominjajo le po imenu in po obliki, da o čem hujšem niti ne govorimo. To, da je za vstop v "Evropo odprtih meja" poprej potrebno hermetično zapreti meje do manj srečnih evropskih sosed, pa je tako in tako vsesplošno znana stvar.

Promocija združene Evrope je v dejanski krizi. Če bi torej poskušali opisati duh, ki nad Evropo veje danes, bi imeli težave. Pravzaprav se zdi, da je nad kontinentom zavladalo brezvetrje, čas brez vizij in velikih idej, ki bi kot nekdanj komunizem ali nacionalizem budile močna čustva in revolucionarno kri. Navkljub spektakularnim dosežkom pri premotitvi stoletja starih napetosti med tristo milijoni Evropejcev ne bi našli heroja, ki bi si za Evropsko unijo dal odrezati prst, kaj šele žrtvovati svoje življenje, kar so bili brez vprašanj pripravljene storiti bosenski muslimani, pa čeprav ti

kot narod niso stari niti štirideset let in so se povrh tega "rodili" na partijskem kongresu. Vlada torej mrtvilo, nastalo iz vsesplošne letargije, ko znova in znova prihaja na dan, da imajo največjo besedo v Evropi še vedno Američani in torej v tem pogledu ni kaj bistveno drugače, kot je bilo po drugi svetovni vojni. Nič čudnega torej ni, da Francozi in Nemci s tolikšno nejevero opazujejo razkritja bojovite preteklosti svojih politikov, ki so še leta 1968 pretepali policiste in požigali njihova vozila, zdaj pa lojalno prikimavajo resnici močnejšega.

Za glavnega krivca notranjega idejnega mrtvila in počasnosti pri procesu evropskega združevanja razglašajo interese posameznih članic, nacionalnih držav, ki se bojijo sprememb in se oklepajo svoje suverenosti. Sklep bi se glasil, da narod torej tudi v tretjem tisočletju ostaja brez konkurence, kar bi še pred stoletjem le malokdo verjel. Največji misleci tistega časa so mu napovedovali skorajšnji konec. Francoski sociolog Ernest Renan je v znamenitem eseju *Kaj je narod* že leta 1882 napovedoval ustanovitev evropske konfederacije, kjer o narodih ne bo več ne duha ne sluha. Še bolj nazoren je bil španski filozof José Ortega y Gasset. Ta je leta 1930 uresničitev ideje o skupnem evropskem domu videl kot edino možnost, da bi se Evropa uprla šarmu boljševizma, ki je v tem času na Vzhodu dokazoval, kaj je mogoče storiti s primerno vizijo. Narodi ljudem takšne vizije že dolgo niso mogli ponuditi, nasprotno, v njih je filozof že dolgo zaznaval vonj po zatohlosti, podoben zraku v jetniških celicah. "Kot tak narod ne more v prihodnost," je zapisal.

Ko je pred iztekom istega stoletja Milosz ugotavljal, da narod boljševizma nikakor ni preživel, marveč se njegova moč celo povečuje, bi pričakovali, da bi na svojem oblaku nad Salamanco španski filozof od sramu odvrnil pogled. Toda ne. Čeprav je zmagoslavje nacionalne ideje danes še tako splošno priznana reč, bi lahko Ortega y Gasset našel celo vrsto dejstev, ki namigujejo, da bi v svoji napovedi le lahko imel prav. Narodu, ki je zadnja leta v delu Evrope doživljal nesluteno zmagoslavje, bi bila v resnici kaj lahko škoda zadnja stoletja obstoja. Ta navidezni paradoks razrešuje filozof sam. Kot že v njegovem času, je bilo tudi po brodolomu komunizma v Evropi čutiti potrebo po spremembi uveljavljenih življenjskih načel. In kot se v krizah pogosto dogaja, ljudje rešitve iz nje niso iskali v novih načelih, ampak so se ponovno oprli na že znana, čeprav preživeta načela. V veliki želji po rešitvi iz kriznega stanja so jih privedli do skrajnosti, kar je v obeh primerih pomenilo prav patološko radikalni nacionalizem. "Poslednji

plamen je najvišji, poslednji vzdih najgloblji," svojo misel končuje Ortega y Gasset. Dandanašnji nacionalizem torej ni dokaz premoči ideje naroda, temveč nasprotno – dokaz njene šibkosti, dokaz tega, da je ideja preživeta in da je vsa Evropa v mrzličnem iskanju njene zamenjave.

Da njegova misel ni povsem iz trte izvita, lahko ugotovimo, če se vrnemo v konec osemdesetih let, ko je ideologija komunizma pričela dokončno razpadati in je za seboj puščala prazen prostor. Če se namreč dobro ozremo naokoli, opazimo, da nacionalizem v tem času ni bil edini, ki se je boril za zapolnitev izpraznjenega prostora. Za to se je skupaj z njim v vsej vzhodni Evropi borila tudi ideologija vrnitve v Evropo, podobno mitično-religiozno nabita kot prva. Naj kot primer navedem kar razglasno desko pred domačo občinsko zgradbo. Plakati, ki so popolno samostojnost razglašali za tisočletne sanje naroda, so se za prostor na njej prerivali s plakati, ki so isti narod pozivali v Evropo. Dejstvo, da smo po uresničitvi tisočletnih sanj o samostojnosti nanje skoraj čez noč pozabili in svojo suverenost nad sveto slovensko zemljo brez slabe vesti predali Bruslju, to samo potrjuje. Drugod, kjer vizija vrnitve v Evropo ni bila do te mere uresničljiva, so slavili duhove preteklosti. Energija, ki so jo eni porabili za vključevanje v Evropo, so drugi izrabili za uničevanje obstoječih vezi. Poti so bile torej različne, cilj pa na obeh straneh enak – rešitev iz določenih razmer.

Tudi zato se zdi, da je narod v tem vzponu nacionalizma igral precej manjšo vlogo, kot mu jo pripisujejo. Zdi se, da je bil bolj kot cilj uporabljen kot sredstvo. Cilj torej ni bil zaživeti kot Slovak, Čeh ali Slovenec, cilj je bil zaživeti boljše, bogatejše življenje. Le spomnimo se, kako smo konec osemdesetih Slovenci upravičevali zahtevo po samostojnosti. Razlog ni bil kulturne narave – zapostavljanje jezika ali slovenske kulture. Ne, odcepitev smo v glavnem upravičevali z ekonomskimi cilji, s tem, da nas jug izkorišča, ovira prodajo naših izdelkov in se redi na račun naše solidarnostne pomoči. Skratka, odcepitev smo si želeli, ker smo ugotovili, da bomo sami živeli bolje. Sami? Niti ne, glavni načrt je bilo zaživeti v skupnosti z Nemci, Avstrijci in Italijani, pa čeprav iz zgodovine vemo, da nam je najhujša asimilacija grozila prav od njih. Če bi nas res vodila le težnja po ohranitvi naroda, bi raje ostali kar sami.

O bistveno manjšem pomenu naroda, kot mu ga pripisujejo, pa govori tudi teorija. Že Renan je namreč vedel, da mora za svoje preživetje narod ljudem ponuditi vizijo; z njo se je

konec osemnajstega stoletja narod pravzaprav rodil. Dvomljivo je, ali bi načrtno ustvarjene mite o skupnih herojskih v preteklosti prebivalstvo zares tako hitro ponotranjilo, če ne bi ideja naroda prihajala v paketu z za tisti čas zares revolucionarno idejo, zraslo na okopih francoske revolucije. Ta ideja je za tisti čas predstavljala velikanski napredek in je poudarjala, da posameznikov družbeni status ni pomemben, ampak da smo vsi eno, plemstvo in kmetje, buržoazija in proletariat, če se le sporazumevamo z istim jezikom in naseljujemo isto ozemlje. Z obveznim šolanjem vsega prebivalstva, kar je naslednji dosežek tistega časa, se je pri dotlej zapostavljenih množicah sprostil ogromno energije, kar je povzročilo pravo poplavo idej. Ne preseneča torej dejstvo, da so se izgradnji naroda posvečale največje osebnosti tistega časa, saj jim je predstavljal odprtost, prihodnost. Prav nacionalizem je privedel do tega, da so se skupine med seboj v glavnem sprtih kneževin povezale v enotni državi Italijo in Nemčijo, podobno kot pred tem v Francijo in Španijo. Da, nacionalizem je v tistem obdobju simboliziral združevanje in kot tak pomenil korak v smeri današnjega združevanja Evrope.

Že do začetka dvajsetega stoletja se je omenjena energija v glavnem izrabila. Ortega y Gasset je podobno kot mnogi drugi ugotavljal, da ideja naroda vizije prihodnosti že dolgo ne ponuja več. Nekdaj prevetreni prostor narodove kulture se je medtem spremenil v zatohlo celico, kjer je ustvarjalnost omejevalo prav tisto, kar je nekoč odpiralo obzorja – tradicija, vera, pa tudi jezik. Filozof je pravilno opazal, da narod in nacionalizem že dolgo privabljata razne ksenofobe ter druge ljudi, ki jim taka atmosfera zatohlosti ustreza, namesto najbolj ustvarjalnih posameznikov, kot je bilo v preteklosti.

Opazno je, da se od tridesetih let prejšnjega stoletja v zvezi s tem v Evropi ni kaj bistvenega spremenilo. Poleg težav pri majhnih in ne ravno premožnih narodih, kot smo Slovenci, Slovaki, Estonci, celo Čehi ali Poljaki, to dokazuje tudi dogajanje pri največjem evropskem narodu, Nemcih. Tudi oni se namreč soočajo s pojavom bega možganov, odhodom najobetavnejših ljudi iz države, in le nemočno opazujejo, ko npr. nemški znanstvenik, zaposlen v ameriškem mestu Boston, prejme Nobelovo nagrado za medicino. Za državo, ki je v prejšnje stoletje stopila kot prva tehnološka velesila sveta, je to precej boleče dejstvo, ki potrjuje, da je celo združena nemška država premajhna, da bi ta beg možganov ustavila; velikanki z druge strani oceana lahko v prihodnosti konkurira le v sodelovanju s sosednjimi državami.

Še huje je na področju množične kulture: če želi nemška glasbena skupina resnično uspeti, mora najprej na tečaj angleškega jezika. Najočitneje pa je to vidno pri marketingu, ki med drugim vpliva na izgled ulic in medijska sredstva. Varuhi narodove zapuščine z grozo ugotavljajo, da se nemški potrošniki pozitivneje odzivajo na reklamna gesla v angleškem kot v nemškem jeziku. Preostane jim le zakonska omejitve uporabe tujega jezika, kar pa se je v Franciji izkazalo kot neuspešno.

Glede na vse to je združevanje Evrope povsem pričakovan proces in, če se ozremo nazaj, že zelo dolgo napovedovan. S svojo širino in kulturno pestrostjo Evropska unija predstavlja nov velik poligon idej, ki bo šele prišel do pravega izraza. Nihče ne dvomi: na tem področju nadnacionalna skupnost dejansko nadomešča nacionalno. Skupaj s potrebo po tej idejni širitvi obzorij, ki jo zahteva razumska plat evropskega človeka, pa se povečuje tudi njegova potreba po varnem pribežališču, kar zahtevajo čustva. Širna in pravniško brezčutna Evropska unija pri tem ne more igrati nobene vloge. Kot zatočišče pred globalizacijskim hladom, ki veje po kontinentu, je v ta namen še mnogo manj uporabna kot narod. Iz tega izvira hladnost, s kakršno prebivalstvo izgovarja njeno ime, in razočaranje, ko se zdi, da Evropa kot skupni emocionalni dom in zatočišče prebivalstva ostaja prav tako daleč, kot mu je vedno bila.

Bo torej Evropa v mentalnem smislu vselej ostala le utopičen sen? Bo kdaj imela globlji vpliv kot le ekonomsko-političnega? Dvomljivo je, ali bomo sami doživeli rojstvo prvega panevropskega nacionalista, ki bi bil za idejo Evrope pripravljen stopiti pred streliški vod. Vseeno pa mrtvilo znotraj njenih meja ni tako vsepričujoče, kot se zdi. To v eni letošnjih številkih razkriva liberalni nemški tednik *Die Zeit*, ki v politični rubriki razkriva domišljijski, čeprav mogoč videz prihodnje združene Evrope. Namesto današnjih nacionalnih držav se znotraj njenih meja razprostira 61 evropskih regij, ki so od svojih predhodnic prevzele vso njihovo suverenost in skupaj tvorijo Združene države Evrope. Na to možnost namigujejo secesionistična gibanja na različnih področjih Evrope (Škotska, Flandrija, Korzika, severna Italija), ki se vsako s svojimi razlogi borijo za iste cilje. Enega njihovih prvih odmevnejših skupnih nastopov predstavlja odmevna Bruseljska deklaracija novembra lani, ko je več gibanj zahtevalo, naj Evropska skupnost vsem narodom in avtonomnim pokrajinam prizna enakopravno vlogo pri odločanju ne glede na njihovo velikost.

Možno je, da so ta gibanja glasniki nove postnacionalne dobe, ki je varno za visokimi zunanjimi zidovi Evropske unije

končno našla ugodne razmere za svoj razvoj. Unija v svoji nadnacionalni abstraktnosti ne moti nikogar izmed njih, vsi pa se bojujejo proti obstoju današnjih nacionalnih držav in hočejo v njihovem okviru oblikovati manjše enote, imenujmo jih kar regije. Ker narod ostaja temeljni nosilec suverenosti, se v imenu lastne legitimacije številna izmed omenjenih gibanj predstavljajo kot nacionalna gibanja, kot gibanja emancipacije doslej zapostavljenih narodov. Pri tem jim je v prid nespecifičnost pojma narod. Obstoječi narodi seveda razglašajo, da so pravi narodi le oni sami, a razen mitov ne morejo ponuditi oprijemljivejših dokazov za to trditev, celo sklicevanje na jezik ni upravičeno. V času svojega razvoja so si v imenu nacionalne enotnosti namreč podredili ali kar prepovedali okoliške dialekte ter za pravi narodov jezik priznali le enega izmed njih. Če se je s tem strinjalo celotno prebivalstvo, ni bilo nikakršnih težav, problem pa se je pojavil, ko popolnega soglasja ni bilo več. Lokalni dialekti in tradicije namreč niso izginile, nasprotno, pod vse hujšim pritiskom globalizacije pravkar doživljajo preporod. Medtem ko se kot neuradna lingua franca kontinenta uveljavlja angleščina, se na mikronivoju pojavljajo vedno novi pesniki, ki pišejo v škotščini, bretonščini, bavarščini in drugih jezikih, ki so bili še pred kratkim pojmovani kot dialekti, a so dejansko njihov edini pravi materni jezik.

Ta težnja k subnacionalnemu je zaenkrat zelo šibka – bolj kot folkloristično obujanje dialektov jo kaže razcvet lokalnih medijev in univerz. Prezgodaj je, da bi lahko ocenili njen realni domet, kljub temu pa se zdi ta trend logičen razvoj prihodnosti Evrope. S tem, ko bo nadnacionalna Unija od obstoječih narodov nekoč prevzela kreativni potencial njihovega prebivalstva, bodo ti vse težje opravljali edino vlogo, ki jim je preostala – vlogo zatočišča, v katerem se razcveta tradicija in živijo materni jezik ter kolektivna čustva prebivalstva. Vizija iz nemškega tednika se zato zdi mogoča. Pa je upravičen tudi avtorjev komentar pod to vizijo, "horror scenarij Evrope"? Tragična epopeja na Balkanu je vnovič dokazala, da so v imenu kolektivne pripadnosti ljudje sposobni zakriviti zlo, ki ga drugače nikakor ne bi. Po tem, ko bi se iz narodov ta kolektivna čustva prenesla na še manjše enote, bi lahko pričakovali, da bodo te od narodov prevzele tudi vse ostalo, npr. sovraštvo do drugačnih in vero v svojo izbranost, celo božanskost. Nekateri opazovalci dogajanj, kot je avstrijski esejist Karl-Markus Gauss, napovedujejo, da bodo te subnacionalne enote še bolj zaprte, ksenofobične in ekskluzivistične. To bi

lahko bilo mogočno kraljestvo vsemogočnih Haiderjev, Le Penov in Lepperjev, kjer bodo goreli McDonaldsi, mošeje ter Shellove bencinske črpalke in kamor bomo iz panevropsko povezanih središč z angleščino kot jezikom uličnih panojev hodili sproščat duha in po domače preklinjat multinacionalno stvarnost.

Avtorja omenjenega članka iz nemškega časopisa skrbi, da ne bi secesionisti posegli po orožju. Da je skrb morda upravičena, kažejo primeri baskovskih, irskih ali korziških skrajnežev, pa tudi mnogi revolucionarni prelomi v preteklosti. O verjetnosti tega scenarija lahko samo ugibamo, vsekakor pa je možno, da je sedanja ideološka praznina znotraj meja Unije bolj kot resnično mrtvilo predah pred novim viharjem sprememb.

SODOBNOST

revija za književnost in kulturo

Letnik 66, številka 2, 2002

Izdajatelj

Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1512 LJUBLJANA

Naslov uredništva

SODOBNOST
Hribarjevo nabrežje 13
1512 LJUBLJANA
Telefon 01 200 41 02
sodobnost@cankarjeva-z.si

Naročila in reklamacije

Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1512 LJUBLJANA
Telefon 01 230 26 95, 080 11 08

Tisk

TISKARNA LJUBLJANA d.d.
ISSN 0038-0482

Oblikovanje ovitka

Jani Bavčer, **ARSENAL**,
sodelavec Matej Pajnič

Računalniški prelom
Janez Turk

Glavni urednik
EVALD FLISAR

Uredništvo
Sandra Baumgartner
Igor Bratož
Meta Kušar
Miloš Mikeln
Igor Škamperle
Milan Vincetič
France Vurnik
Ciril Zlobec

Lektorica in tajnica
uredništva
Metka Peserl
metka.peserl@volja.net

Glavni urednik sprejema
sodelavce vsak ponedeljek
od 11. do 13. ure
v pisarni uredništva,
Hribarjevo nabrežje 13.

Sodelavce prosimo,
da prispevkom obvezno
priložijo disketo.

Nenaročenih prispevkov
ne vračamo.

Letna naročnina
z 20 % popustom
za redne naročnike
9800 SIT.

Cena te številke
v prosti prodaji
1500 SIT.

Cena za naročnike
v tujini USD 125
ali protivrednost
v drugi valuti.

Revija izhaja
ob finančni pomoči
Ministrstva za kulturo
Republike Slovenije
in sponzorjev.

Stališča avtorjev
niso zmeraj tudi
stališča glavnega
urednika ali članov
uredništva.